

بررسی میزان آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با فقه سیاسی امام خمینی

علی اکبری معلم*

نعمت‌الله کرم‌الهی**

چکیده

مقاله حاضر، میزان آشنایی طلاب و دانشجویان نسل سوم انقلاب اسلامی شهر قم با فقه سیاسی امام خمینی را با روش پیمایش و ابزار پرسش‌نامه، بررسی کرده است. حجم نمونه ۶۰۰ نفر است که با روش نمونه‌گیری ترکیبی (طبقه‌ای - سهمیه‌ای) انتخاب و به سؤالات پرسش‌نامه پاسخ داده‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد میانگین میزان آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با فقه سیاسی امام ۷۴/۰۱ درصد است. همچنین، بر اساس یافته‌های تحقیق، متغیرهای جنس، وضع تأهل و محل سکونت (شهری/روستایی) پاسخ‌گویان در میزان آشنایی آنان با فقه سیاسی امام تأثیر نداشته است؛ اما متغیرهای محل تحصیل، سن و مقطع تحصیلی پاسخ‌دهندگان در میزان آشنایی آنان مؤثر بوده است.

کلیدواژه‌ها

اندیشه سیاسی، امام خمینی، فقه سیاسی، نسل سوم انقلاب اسلامی ایران، طلاب و دانشجویان شهر قم.

مقدمه

اندیشه سیاسی امام خمینی با محوریت ولایت فقیه، مبنای تأسیس نظام جمهوری اسلامی ایران شد. بدیهی است استمرار این اندیشه و حاکمیت جمهوری اسلامی ایران در گرو انتقال موفق اندیشه سیاسی امام به نسل جدید، به‌ویژه قشر نخبه آن است. از دغدغه‌های مهم هر حکومتی، از جمله نظام جمهوری اسلامی ایران، حفظ و ارتقای مقبولیت خود در نظر شهروندان است. بنابراین، به تبع این اصل مهم، انقلابیون، پیروان راه امام خمینی و مسئولان نظام، نگران حفظ دستاوردهای انقلاب اسلامی و استمرار حاکمیت جمهوری اسلامی ایران هستند؛ در پاسخ به این پرسش که «آیا نسل سوم انقلاب اسلامی، این آمادگی و انگیزه را برای پایداری و مقاومت در راه تحقق اهداف انقلاب اسلامی و حفظ نظام جمهوری اسلامی دارد؟» باید گفت بی‌تردید، از شروط اولیه و ضروری تحقق آرمان‌های انقلاب و حفظ نظام، میزان آشنایی آنان با اندیشه سیاسی امام، به عنوان مبنای تشکیل نظام است. از آنجایی که مرحله آشنایی، زمینه و اساس رفتار و التزام به اندیشه امام است، لازم است بدانیم نسل سوم در چه وضعیتی است و به چه میزان با اندیشه سیاسی امام آشنایی دارد؛ تا به میزان امیدواری به استمرار حاکمیت نظام و تحقق آرمان‌های انقلاب و اندیشه سیاسی امام پی ببریم. اهمیت این دغدغه زمانی آشکارتر می‌شود که توجه کنیم با به سر آمدن عمر مفید نسل اول و دوم انقلاب، ناگزیر مسئولیت اداره کشور به نسل سوم انقلاب اسلامی واگذار خواهد شد. بی‌تردید موفق‌نشدن جمهوری اسلامی در انتقال باورها و اندیشه سیاسی امام خمینی به نسل سوم انقلاب اسلامی، موجب کاهش مشروعیت و مقبولیت نظام خواهد شد که نتیجه آن اضمحلال تدریجی حاکمیت اندیشه سیاسی امام و جمهوری اسلامی خواهد بود. از این‌رو، مهم است بدانیم در چه وضعیتی قرار داریم. آیا می‌توان از حداقل شرط امکان استمرار انقلاب اسلامی، که همان میزان آشنایی با اندیشه بنیان‌گذار آن در نسل سوم انقلاب است، اطمینان حاصل کرد؟ آیا عوامل جامعه‌پذیری سیاسی و مسئولان نظام توانسته‌اند، در انتقال درست اندیشه سیاسی امام به نسل سوم موفق باشند؟

هدف کانونی این پژوهش، بررسی میزان آشنایی یا ناآشنایی طلاب و دانشجویان نسل سوم انقلاب اسلامی با فقه سیاسی در منظومه اندیشه سیاسی امام خمینی است. این نسل، که دوره حیات امام را درک نکرده و به تدریج در لایه‌های مختلف نظام جمهوری اسلامی ورود پیدا می‌کند، بدون آشنایی کافی با اندیشه امام نمی‌تواند در حفظ، تقویت و رفع کاستی‌های نظام برآمده از آن اندیشه اقدام کند. از این‌رو، مهم‌ترین پرسش (پرسش اصلی) پژوهش

حاضر این است که «میزان آشنایی طلاب و دانشجویان نسل سوم انقلاب اسلامی ایران در شهر قم با فقه سیاسی امام خمینی چقدر است؟» تا روشن شود که جمهوری اسلامی ایران به چه میزان توانسته است الگوی فکری خود (اندیشه سیاسی امام) را به نسل جدید منتقل کند؟ آن چه موجب انتخاب این موضوع شد، کمک و تلاش در تحلیل درست وضع موجود، شناسایی زمینه‌های فرصت و تهدید و حفظ و ارتقای مشروعیت و استمرار حاکمیت نظام جمهوری اسلامی ایران با تشخیص قوت‌ها و ضعف‌های عملکرد جمهوری اسلامی ایران در جامعه‌پذیری سیاسی و انتقال اندیشه سیاسی حضرت امام خمینی به نسل جدید است. مهم‌ترین محورها، مفاهیم و شاخص‌های مربوط به فقه سیاسی امام خمینی عبارت‌اند از: طرز حکومت اسلامی، شرایط ولی فقیه، اختیارات ولی فقیه و وظایف ولی فقیه و حکومت اسلامی. البته اندیشه سیاسی امام ابعاد دیگری نیز دارد (فلسفه سیاسی، اخلاق سیاسی، عرفان سیاسی، تفسیر سیاسی، تاریخ سیاسی، اقتصاد سیاسی و روابط بین‌الملل در اندیشه سیاسی امام)؛ که به دلایل تخصصی بودن موضوعات، رعایت اختصار، مراعات سطح و ظرفیت مخاطبان (طلاب و دانشجویان) و ظرفیت زمانی تحقیق، از بررسی آن ابعاد صرف نظر شده است. بنابراین، تمرکز بحث و بررسی حاضر در میزان آشنایی طلاب و دانشجویان با فقه سیاسی امام است و بررسی موضوع در ابعاد دیگر اندیشه سیاسی امام را به پژوهشگران دیگر و به فرصت‌های بعدی واگذار می‌کنیم.

پیشینه تحقیق

بررسی پیشینه موضوع مقاله حاضر نشانگر فقدان تحقیقی با رویکرد جامعه‌شناسی سیاسی در این موضوع است. البته در خصوص اندیشه سیاسی امام تاکنون تحقیقات متعددی به صورت مستقل صورت گرفته و در قالب کتاب یا مقاله منتشر شده است. برخی از این کتاب‌ها ضمن بیان زندگی و آثار سیاسی امام، مبانی، مفاهیم بنیادی و مباحث اندیشه سیاسی امام را در دو حوزه فلسفه سیاسی و فقه سیاسی بررسی کرده‌اند. برخی دیگر، مفهوم خاصی را در اندیشه سیاسی امام دنبال کردند. بعضی دیگر از محققان نیز، اندیشه‌های فلسفی امام را، اعم از فلسفه سیاسی، کاویدند. تعدادی دیگر از پژوهشگران، مستندات قرآنی فلسفه سیاسی امام را بررسی کردند؛ در برخی از پژوهش‌ها، سیر تطوّر تفکر سیاسی امام بررسی شد؛ برخی در خصوص رابطه مبانی اندیشه امام با سیاست و اخلاق، دست به پژوهش زده‌اند؛ بعضی دیگر زندگی سیاسی و عملی امام را برای نسل سوم بازخوانی کرده‌اند؛ دسته دیگری از مطالعات، برخی

مفاهیم اخلاقی را از منظر سیاسی - اجتماعی از دیدگاه امام بررسی کرده‌اند. همان‌گونه که پیدا است هیچ یک از تحقیقات فوق با بهره‌گیری از روش پیمایش درصدد بررسی میزان آشنایی نسل انقلاب اسلامی با اندیشه سیاسی (فقه سیاسی) امام خمینی برنیامده‌اند. بنابراین، از این حیث تحقیق حاضر، واجد ویژگی بداعت و تازگی است.

چارچوب مفهومی

با عنایت به معطوف‌بودن موضوع مقاله حاضر به اندیشه سیاسی امام خمینی، در اینجا ضروری است ابتدا تعریفی روشن از مفهوم اندیشه سیاسی به دست دهیم و سپس در ادامه ضمن تعریف مفهوم فقه سیاسی، به تفصیل ابعاد مختلف فقه سیاسی امام خمینی را بیان کنیم.

۱. اندیشه سیاسی: اندیشه سیاسی در اینجا به معنای مجموعه‌ای از آرا و عقایدی است که به شیوه عقلانی و مستدل درباره چگونگی سازمان‌دادن به زندگی سیاسی مطرح می‌شود. اگر اندیشه سیاسی بر اساس هر یک از مبانی فلسفی، فقهی و اخلاقی مطرح شود، به ترتیب، فلسفه سیاسی، فقه سیاسی و اخلاق سیاسی نامیده می‌شود (فوزی، ۱۳۸۴: ۱۴). این سه قسم از اندیشه سیاسی مانند سیستم با یکدیگر در تعامل اند و موفقیت نظام، با رعایت لوازم هر سه قسم حاصل خواهد شد. در واقع، اندیشه سیاسی، الگویی برای رسیدن به وضع مطلوب (مدینه فاضله) از نظر هر اندیشمندی است (لک‌زایی، ۱۳۸۴: ۳۰). منظور از اندیشه سیاسی امام خمینی همان منظومه فلسفی ایشان است که به اداره امور جامعه مربوط می‌شود و ارکان اندیشه سیاسی (تعیین اهداف معقول، تعیین و انتخاب ابزارهای لازم برای رسیدن به هدف، منطقی‌بودن ابزارها) را دارد.

۲. فقه سیاسی: فقه را در لغت به فهم، اما در اصطلاح، علم به احکام شرعی فرعی از منابع اربعه به صورت تفصیلی (مشکینی اردبیلی، ۱۴۰۶: ۱۵) معنا کرده‌اند. متناسب با این تعریف، معیار فقهی‌بودن هر مسئله، ارتباط آن با عمل مکلفان است؛ فقه سیاسی بخشی از فقه و عمل مکلفان است که به اداره سیاسی کشور، مسائل اجتماعی، حکومت و به اداره زندگی مردم در حوزه داخلی و خارجی مربوط می‌شود (قاسمی، ۱۳۹۱: ۱۸). به عبارت دیگر، فقه سیاسی علم به احکام فرعی شریعت در عرصه سیاست داخلی و خارجی از روی ادله تفصیلی است. مسائل فقه سیاسی، مربوط به نظم عمومی و مقررات بین‌المللی در حوزه زندگی سیاسی و اجتماعی و نیز عهده‌دار کشف، بررسی و پاسخ‌گویی به پرسش‌های نوپدید در حوزه زندگی سیاسی است (لک‌زایی، ۱۳۸۶: ۷۵). برخی از مباحث فقه سیاسی عبارت‌اند از: نوع حکومت،

شکل حکومت، حقوق مردم بر حاکمان، وظایف مردم در قبال حکومت و حاکمان، حقوق اقلیت‌های مذهبی و نوع تعامل و ارتباط حکومت اسلامی با سرزمین‌های خارج از قلمرو اسلامی (واعظی، ۱۳۸۶: ۲۶).

۳. فقه سیاسی امام خمینی: فقه سیاسی به پرسش‌ها و مسائلی که به فعل سیاسی مکلف مربوط است، می‌پردازد. امام خمینی دیدگاه‌هایشان را جمع به امور مربوط به طرز حکومت اسلامی، اختیارات ولی فقیه، وظایف حکومت اسلامی و وظایف مردم در قبال حکومت را در آثارشان بیان کرده‌اند. در ادامه به تبیین مختصر دیدگاه‌های امام در این خصوص می‌پردازیم.

۳.۱. طرز حکومت اسلامی: از دیدگاه امام خمینی، نوع و محتوای حکومت اسلامی مهم است، نه شکل آن؛ یعنی برپایی حکومتی که بتوان برنامه‌ها و قوانین الهی را در تمام زمینه‌های فردی و اجتماعی به اجرا گذاشت. در واقع، آنچه بر مردم و رهبران و فقها در حکومت اسلامی، حاکمیت دارد، قوانین و برنامه‌های اسلام است، به نحوی که همه تابع قانون و اراده الهی هستند. شکل حکومت، تابع مقتضیات زمانی و مکانی است که مردم آن را تعیین می‌کنند (موسوی خمینی، ۱۳۷۸ ب: ۳۳-۳۵؛ همو، ۱۳۷۸ الف: ۳۳۴/۴).

امام، حکومت اسلامی را متفاوت با حکومت‌های استبدادی سلطنتی، مشروطه سلطنتی، دموکراسی لیبرال، دموکراسی سوسیالیستی، امپراتوری و غیر آن می‌داند. چون هدف حکومت در اسلام را زمینه‌سازی برای اجرای قوانین الهی و استقرار نظام عادلانه اجتماعی اسلام می‌داند. در واقع، در حکومت اسلامی، قانون خدا، محور همه چیز است. امام گرچه در مطرح کردن نظریه ولایت فقیه، از تعبیر حکومت اسلامی استفاده می‌کند، اما در ماه‌های منتهی به پیروزی انقلاب اسلامی و در زمان تأسیس حکومت اسلامی، عبارت «جمهوری اسلامی» را به مردم پیشنهاد می‌کند که نشان‌دهنده دو بُعد اسلامیّت و جمهوریّت حکومت اسلامی است؛ یعنی هم به دنبال حفظ محتوا بوده و هم برابر اقتضات زمانی و مکانی عمل کرده است (همو، ۱۳۷۸ ب: ۳۳-۳۵؛ همو، ۱۳۶۵: ۲۰-۲۱؛ همو، ۱۳۷۸ الف: ۳۳۴/۴ و ۲۱۳/۵). حکومت اسلامی مد نظر امام خمینی چند شاخصه مهم دارد؛ اول آنکه مبتنی بر قوانین و احکام اسلامی است و محور همه امور جامعه اسلامی باید قانون الهی باشد؛ دوم آنکه رفتار زمامداران مبتنی بر عدالت است؛ سوم آنکه با رضایت مردم به وجود می‌آید و احکام الهی و قانون خدا با رضایت اکثریت مردم به اجرا درمی‌آید (همو، ۱۳۷۸ ب: ۳۳-۳۷؛ همو، ۱۳۶۸: ۲۳؛ همو، ۱۳۷۸ الف: ۱۶/۶ و ۵۴، ۱۲۶/۸، ۵۰/۹، ۲۵۱/۱۷، ۳۶/۱۹ و ۳۷) پس حکومت اسلامی اگرچه وجوه

اشتراکی با برخی انواع حکومت‌های جهان معاصر دارد، اما به دلیل محتوای ویژه‌اش و تفاوت‌های اساسی آن با سایر حکومت‌ها، نوع خاصی از حکومت در جهان محسوب می‌شود.

۲.۳. شرایط ولی فقیه: از پرسش‌های مهم در حوزه فقه سیاسی این است که فقها با چه شرایطی دارای منصب ولایت و رهبری می‌شوند. حضرت امام به عنوان متفکر و اندیشمندی اسلامی - سیاسی به این پرسش پاسخ گفته است. وی شرایط ضروری را به دو قسم عمومی و اختصاصی تقسیم می‌کند. از نظر ایشان، فقیه باید از شرایط عامه، مثل عقل و تدبیر برخوردار باشد (همو، ۱۳۷۸ ب: ۳۷). امام پس از شرایط عامه، دو شرط اساسی را برای زمامدار حکومت اسلامی ضروری می‌داند؛ نخست، علم به قانون؛ یعنی زمامدار اسلامی باید قانون‌دان و عالم به احکام اسلام باشد. چون اگر قانون‌دان نباشد، باید تقلید کند که در این صورت قدرت حکومت شکسته می‌شود و اگر تقلید نکند، نمی‌تواند حاکم و مجری قانون اسلام باشد. در واقع، امام فقها را حاکم واقعی می‌داند که باید حاکمیت، رسماً به آنان تعلق بگیرد، نه اینکه حاکمیت در دست سلطانی باشد که از فقیه تبعیت کند. امام همچنین، استدلال می‌کند که شارع به حفظ مال و جان و سرنوشت مردمان اهتمام بسیار دارد و تحقق این مطلب نیز با زمامداری فرد عالم و قانون‌دان (فقیه) میسر است. پس بنا به ضرورت عقلی، ولی فقیه و زمامدار حکومت اسلامی باید به قانون و احکام الهی علم داشته باشد و افضلیت علمی بر دیگران داشته باشد. با استفاده از به کارگیری مفهوم افضلیت علمی و اعلام معتقدنبودن امام به شرط مرجعیت برای ولی فقیه و کافی دانستن اجتهاد برای ولایت فقیه، در نامه ایشان به رئیس مجلس بازنگاری قانون اساسی، (همو، ۱۳۷۸ الف: ۳۷۱/۲۱) به دست می‌آید که منظور امام از شرط علم به قانون الهی برای حاکم اسلامی، عالم‌بودن فقیه در حد اجتهاد مصطلح در حوزه‌های علمی است نه اعلیّت مد نظر در مرجعیت شیعه. امام، علاوه بر این استدلال عقلی، رویه جاری در میان مسلمانان و احادیث و روایاتی را به عنوان مؤید استدلال خود ذکر می‌کند و همین نتیجه را از آن‌ها به دست می‌آورد (همو، ۱۳۷۸ ب: ۳۷ - ۳۹؛ همو، ۱۳۶۵: ۲۹ - ۳۱). پس شرط اساسی اول، علم است که مراد امام، علم به قانون، آن هم قانون الهی و قانون شرع است. شرط اساسی دوم، عدالت است. امام در ضرورت شرط دوم برای زمامدار حکومت اسلامی، به استدلال عقلی می‌پردازد. وی معتقد است شخص ستمگر و تبهکار نمی‌تواند مجری احکام الهی و حاکم بر جان و مال مردم باشد. زمامدار باید از کمال اعتقادی و اخلاقی برخوردار و عادل باشد؛ کسی که بنا است حدود الهی و قوانین جزایی

اسلام را اجرا کند و مسئول بیت‌المال و دخل و خرج مملکت باشد و اختیار مردم را در دست بگیرد، نباید معصیت کار و ظالم باشد. اگر زمامدار عادل نباشد، در دادن حقوق مسلمانان، اخذ مالیات و صرف صحیح آن و اجرای قانون جزا، عادلانه رفتار نخواهد کرد. امام علاوه بر این استدلال عقلی، رویه جاری در میان مسلمانان و روایاتی را به عنوان مؤید تشخیص عقلی بیان می‌کند. اساساً برابر قانون الهی، اختیار حکومت به انسان جائر سپرده نمی‌شود. چون خدا در قرآن می‌فرماید: «وَلَا يَنْتَهِ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» (بقره: ۱۲۴). پس حاکم اسلامی باید عادل باشد و به عدالت رفتار کند. برخی، کفایت و صلاحیت را شرط سوم برای زمامدار حکومت اسلامی ذکر کرده‌اند؛ ولی امام خمینی اگرچه چنین کاری را بسزا دانسته‌اند، اما خودشان دو شرط علم و عدالت را به عنوان شروط و ارکان اساسی برای حاکم اسلامی پذیرفته‌اند و بر آن تأکید کرده‌اند (همو، ۱۳۶۵: ۳۰). مراد از تدبیر و کفایت سیاسی، برخورداری از توان مدیریت و اداره کلان جامعه و داشتن شمس و درک سیاسی عمیق در خصوص مسائل، همراه با شناخت مصالح عمومی، زیرکی و تشخیص صحیح امور است (جمشیدی، ۱۳۸۸: ۵۶۹). بنابراین، از نظر امام، امر ولایت و سرپرستی مسلمانان به فقیه عادل سپرده شده است.

۳.۳. اختیارات ولی فقیه: حدود اختیار زمامدار حکومت اسلامی از موضوعاتی است که در آن اختلاف نظر وجود دارد. برخی ولایت فقیه را فقط در امور حسیه، منصب افتا و قضاوت می‌دانند و برخی دیگر معتقدند فقها در عصر غیبت، جانشینان امام معصوم علیه السلام هستند و تمامی اختیارات و وظایف آنان را، از جمله سرپرستی در اموال و انفس مسلمانان، در اختیار دارند. بعضی از گروه دوم، اختیارات ولی فقیه را در محدوده احکام شرعیه اولیه و ثانویه محصور می‌دانند؛ ولی برخی دیگر از جمله امام خمینی، علاوه بر محدوده احکام اولیه و ثانویه، حوزه اختیارات ولی فقیه را در احکام حکومتی در چارچوب مصلحت نظام سیاسی اسلام توسعه می‌دهند (فوزی، ۱۳۸۴: ۱۴۸ و ۱۴۹).

از نظر امام خمینی، بر فقیه عادل که واجد دو شرط مذکور باشد واجب است حکومت اسلامی تشکیل دهد (موسوی خمینی، ۱۳۶۵: ۳۳) و در حد امکان به اجرای قوانین الهی و استقرار نظام عادلانه اجتماعی پردازد و در صورت تشکیل حکومت، همان اختیارات، وظایف و ولایتی را که حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و امامان معصوم علیهم السلام در امر اداره جامعه و تمام مسائل مربوط به حکومت و سیاست داشتند، مثل تدارک و بسیج سپاه، تعیین ولات و استانداران، گرفتن مالیات و صرف آن در مصالح مسلمانان، فقیه عادل نیز دارد (همو، ۱۳۷۸ ب: ۴۰؛ همو، ۱۳۶۵: ۳۳).

چون او در غیبت امام عصر (عج)، متولی دین است و باید اسلام را در همه ابعاد و احکام گوناگون اجتماعی‌اش اجرا کند.

ولایت مطلقه فقیه مد نظر امام یعنی اینکه فقیه در چارچوب مصلحت عمومی و مصلحت شرع، در تمامی امور مربوط به جامعه اختیار و ولایت دارد و می‌تواند حکم صادر کند و این حکم حکومتی الزاماً حکم اولی و ثانوی نیست. اساس تشخیص و صدور حکم حکومتی، وجود مصلحت عمومی جامعه اسلامی و مصلحت شرع است. مرجع تشخیص مصلحت نیز حکومت و ولی فقیه است (جمشیدی، ۱۳۸۸: ۵۸۱ - ۵۸۷). مقصود از کلمه «اطلاق» در عبارت «ولایت مطلقه فقیه»، شمول و گسترش دامنه ولایت فقیه در تمامی زمینه‌های مربوط به امور جامعه در چارچوب مصلحت شرع و مصلحت عمومی است. این خود تقیید در عین اطلاق است. چون مقید به مقتضیات فقه و شریعت و مصالح امت است. پس مراد از کلمه «اطلاق»، مطلق بودن نسبی است در مقابل دیگر ولایت‌ها که جهت خاصی از آن‌ها مد نظر است و هرگز به معنای نامحدود بودن ولایت و اختیارات ولی فقیه نیست (معرفت، ۱۳۷۷: ۷۴ و ۷۵).

به بیان دیگر، مقصود از «ولایت مطلقه»، ولایت مطلقه در اجرای احکام اسلام است؛ یعنی اینکه اولاً فقیه و حاکم اسلامی، ولایت مطلقه‌اش، محدود به حیظه اجرا است و ثانیاً در مقام اجرای احکام اسلامی نیز باید از طریق راه کارهایی که خود شرع مقدس و عقل ناب بیان کرده‌اند، صورت گیرد (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۲۵۱). پس معنای ولایت مطلقه، آزادی مطلق فقیه و خودمحموری او در قانون‌گذاری و اجرای احکام الهی نیست (همان: ۴۶۳ و ۴۶۴).

بنابراین، اختیارات ولی فقیه یا ولایت مطلقه فقیه یا حکومت اسلامی از نظر امام، یعنی اینکه فقیه و حکومت اسلامی علاوه بر ولایت در امور حسبیه،^۱ منصب افتا و قضاوت، تمام اختیارات حکومتی امام معصوم علیه السلام را بر اساس مصلحت اسلام و مسلمانان نیز دارد و در صورت بروز مصلحت، در امور جزئی و فرعی نیز دارای ولایت و اختیار است. البته امام، رتبه معنوی فقیه عادل را با پیغمبر صلی الله علیه و آله و امام معصوم علیه السلام یکی نمی‌داند، بلکه معتقد است فضایل معنوی پیغمبر صلی الله علیه و آله و امام معصوم علیه السلام، افزون‌تر از فقهای عادل است؛ اما به اعتقاد ایشان، زیادی فضایل معنوی، موجب افزایش اختیارات حکومتی نمی‌شود؛ چراکه هر دو

۱. امور حسبیه به اموری گفته می‌شود که شارع مقدس راضی به تعطیلی آن‌ها نیست، متولی قهری ندارد و انجام‌دانش متوقف بر توافقی یا شکایت به دادگاه نیست؛ اموری نظیر حفظ نظام اسلامی، پاسداری از مرزهای میهن اسلامی، حفظ جوانان مسلمان از گمراهی و انحراف و جلوگیری از تبلیغات ضداسلامی از روشن‌ترین مصادیق امور حسبیه است (موسوی خمینی، ۱۳۶۵: ۷۹).

می‌خواهند قانون خدا را در جامعه اجرا کنند (موسوی خمینی، ۱۳۷۸ ب: ۴۰-۴۳).

۴.۳. وظایف ولی فقیه و حکومت اسلامی: از پرسش‌های مهم در فقه سیاسی این است که ولی فقیه و حاکم اسلامی متناسب با اختیاراتش، چه وظایفی بر عهده دارد؟ امام خمینی متناسب با مبانی و اصول اندیشه سیاسی خود و هدف تأسیس حکومت اسلامی، وظایفی از قبیل حفظ اسلام (همو، ۱۳۷۸ ب: ۴۰-۴۳ و ۵۷؛ همو، ۱۳۷۸ الف: ۱۱۵/۱۵-۱۱۶ و ۱۵۳/۱۹)، اجرای قوانین الهی و برقراری نظام اجتماعی عادلانه (همو، ۱۳۷۸ ب: ۴۰-۴۳، ص ۴۴، ۶۰-۶۲؛ همو، ۱۳۷۸ الف: ۴۰۶/۲۱ و ۴۴/۴)، تأمین زمینه لازم برای رشد فضایل اخلاقی و کمال انسان (همو، ۱۳۷۸: ۶۲؛ همو، ۱۳۷۸ الف: ۵۱/۱۹)، تأمین امنیت و رفاه نسبی برای عموم مردم (همو، ۱۳۷۸ الف: ۲۰۱/۴؛ همو، ۱۳۷۸ ب: ۶۲ و ۵۷؛ همو، ۱۳۷۸ الف: ۵۱۸/۵)، حفظ هویت، استقلال و تمامیت ارضی (همو، ۱۳۷۸ الف: ۵۳۳/۱۳-۵۳۵؛ ۱۵۹/۱۰؛ ۴۲۷/۲۱ و ۴۱۴-۴۱۷)، توجه به مصالح اسلام و مسلمانان (همو، ۱۳۷۸ الف: ۳۰۱-۳۰۰/۲۱)، خدمت به مردم مخصوصاً به طبقات محروم (همو، ۱۳۷۸ الف: ۷۸/۱۸-۷۹ و ۲۰۱/۴)، جلب رضایت مردم (همو، ۱۳۷۸ الف: ۲۵۳/۱۷؛ ۳۷۸/۱۸ و ۳۷۹؛ ۴۹۱/۱۶ و ۴۲۶/۲۱) را برای ولی فقیه و حکومت اسلامی برمی‌شمارد. بنابراین، از دید امام، ولی فقیه و حکومت اسلامی، وظایف مهمی از جمله حفظ اسلام، اجرای قوانین الهی و برقراری نظام عادلانه اجتماعی، تأمین زمینه برای رشد فضایل اخلاقی و کمال انسان، تأمین امنیت و رفاه نسبی برای امور مردم، حفظ هویت، استقلال و تمامیت ارضی، توجه به مصالح اسلام و مسلمانان و خدمت به مردم، مخصوصاً به طبقات محروم، را بر عهده دارند.

بر اساس مباحث فوق، در تحقیق حاضر کوشیده‌ایم با ابتدای بر ساحت فقه سیاسی امام، گزاره‌هایی در باب ساختار و شکل حکومت اسلامی و نیز اختیارات و وظایف ولی فقیه استخراج و مبنای طراحی گویه‌های پرسش‌نامه قرار دهیم. از آنجایی که مقاله حاضر برگرفته از تحقیقی گسترده در باب اندیشه سیاسی امام است و در تحقیق مذکور پرسش‌های متعددی در ابعاد گوناگون اندیشه سیاسی امام گنجانده شده بود، بنابراین در طراحی پرسش‌نامه، اصل را بر اختصار گذاشتیم و هر کدام از ابعاد اندیشه سیاسی امام را با تعداد محدودی پرسش سنجیدیم. در مقاله حاضر نیز، برای سنجش ساحت فقه سیاسی امام از پنج گویه استفاده کرده‌ایم. بدیهی است بررسی پیمایشی میزان آشنایی نسل سوم انقلاب با فقه سیاسی امام خمینی خود مستلزم تحقیق مستقلی است که در آن ابعاد مختلف فقه سیاسی امام به تفکیک سنجیده شود. به رغم نکته فوق، این مقاله، به سهم خود، توانسته است دریچه‌ای به فقه سیاسی امام بگشاید و راه را برای بررسی تفصیلی آن هموار کند.

روش تحقیق

با توجه به موضوع تحقیق حاضر، یعنی بررسی میزان آشنایی جوانان با اندیشه فقه سیاسی امام خمینی، از روش «پیمایش»^۱ استفاده شده است. جمعیت آماری این پژوهش، طلاب و دانشجویان شهر قم، یعنی جوانان سنین ۲۰ تا ۳۰ ساله، در دو مقطع تحصیلی کارشناسی / سطح دو و کارشناسی ارشد / سطح سه هستند.

در تحقیق حاضر با بهره‌گیری از فرمول نمونه‌گیری کوکران با دقت احتمالی مطلوب ($d=0/04$) حجم نمونه ۶۰۰ نفر تعیین شد. اطلاعات و داده‌های لازم با ابزار پرسش‌نامه (محقق ساخته) گردآوری شده‌اند. برای انتخاب پاسخ‌گویان از روش نمونه‌گیری ترکیبی استفاده شد؛ به این معنا که با ترکیب دو روش طبقه‌ای و سهمیه‌ای و افزایش تعداد نمونه و سطح پوشش گروه‌های مختلف از نظر مقاطع تحصیلی، جنس، سن و رشته‌های تحصیلی، تلاش شد ویژگی‌های نمونه آماری در حد امکان با جمعیت آماری شباهت ساختاری داشته باشند. افراد نمونه، از میان دانشجویان دانشگاه‌های مختلف (دانشگاه قم، دانشگاه پیام نور مرکز قم، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم، دانشگاه مفید قم و دانشگاه تهران - پردیس قم) و نیز طلاب مراکز مختلف حوزوی (مدرسه علمیه فیضیه، مدرسه آیة‌الله گلپایگانی، مدرسه علمیه حقانی، مدرسه علمیه امام محمد باقر علیه السلام، مدرسه علمیه معصومیه (برادران)، جامعه الزهراء علیها السلام و مؤسسه آموزش عالی حوزوی معصومیه (خواهران))، انتخاب شدند. همچنین، برای افزایش اطمینان از پوشش مناسب جمعیت آماری، افزون بر تعداد مراکز دانشگاهی و حوزوی، با نمونه‌گیری از زمان (توزیع پرسش‌نامه در زمان‌های مختلف) و مکان (توزیع پرسش‌نامه در مکان‌های مختلف) اقدام به تکمیل پرسش‌نامه شد.

برای سنجش روایی مقیاس از «اعتبار صوری» استفاده شده است. در اعتبار صوری، پرسش‌نامه در اختیار متخصصان (محققان حوزوی و استادان دانشگاهی) قرار گرفته و نظرات اصلاحی آنان اعمال شده است. برای سنجش ضریب پایایی پرسش‌های تحقیق از تکنیک آلفای کرونباخ استفاده شده است. این روش، رایج‌ترین روش اندازه‌گیری ضریب پایایی است (دواس، ۱۳۷۶: ۲۵۲). با استفاده از تکنیک مذکور، گویه‌ها و شاخص‌های فاقد همسازی درونی حذف و گویه‌های دارای انسجام، انتخاب شده‌اند. مقدار آلفای ۷۵ درصد بر پایایی

۱. در روش پیمایش، اطلاعات مربوط به ویژگی‌های یکسان دست‌کم دو مورد (آزمودنی) در یک مقطع زمانی، گردآوری و به صورت ماتریس متغیر بر حسب داده‌های موردی تنظیم می‌شود. داده‌های جمع‌آوری شده با بهره‌گیری از روش‌های تحلیل کمی، بر اساس مقایسه ویژگی‌های موردها، پردازش و تحلیل می‌شوند.

بالا، مقدار ۴۵ - ۷۵ درصد بر پایایی متوسط و کمتر از ۴۵ درصد بر پایایی کم دلالت دارد (کرم‌الهی، ۱۳۹۰: ۳۱۷-۳۱۹). مقدار کلی آلفای مقیاس مربوط به نتایج آزمون پایایی ۰/۷۴ است که بر پایایی بالا دلالت دارد. داده‌های به دست آمده از پرسش‌نامه با استفاده از نسخه نوزدهم نرم‌افزار آماری spss تحلیل شده است.

یافته‌های تحقیق

در تحلیل داده‌ها، هم ویژگی‌های فردی و خانوادگی پاسخ‌گویان و هم میزان آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با اندیشه سیاسی امام به تفکیک بررسی شد. نمرات پاسخ‌گویان با استفاده از نرم‌افزار spss استانداردسازی شد و به نمره‌ای از ۱ تا ۱۰۰ تبدیل گردید. در ادامه، تصویری اجمالی از یافته‌های مهم تحقیق ترسیم می‌شود.

الف. یافته‌های توصیفی

برخی از مهم‌ترین یافته‌های توصیفی عبارت‌اند از:

۱. ویژگی‌های فردی و خانوادگی پاسخ‌گویان

بررسی ویژگی‌های زمینه‌ای پاسخ‌گویان نشانگر توزیع یکسان نمونه آماری در بین طلاب و دانشجویان است. وضعیت توزیع سایر متغیرهای زمینه‌ای به این شرح است: ۶۱ درصد مرد و ۳۹ درصد زن؛ ۳۴ درصد متأهل و ۶۶ درصد مجرد؛ ۹۵ درصد شهری و ۵ درصد روستایی. بررسی وضعیت تحصیلی پاسخ‌گویان و والدین آنان نشان می‌دهد از کل پاسخ‌دهندگان، ۸۰ درصد در مقطع کارشناسی / سطح دو و ۲۰ درصد در مقطع کارشناسی ارشد / سطح سه حوزه، مشغول به تحصیل‌اند؛ ۸۶ درصد مادران و ۷۵ درصد پدران جامعه آماری از نظر تحصیلات در مقطع تحصیلی دیپلم و پایین‌تر، ۲۰ درصد مادران و ۱۰/۲ درصد پدران دارای تحصیلات کارشناسی / سطح دو و ۱۵/۵ درصد پدران و ۳/۷ درصد مادران در سطح کارشناسی ارشد یا دکترا / سطح سه یا سطح چهار حوزه هستند.

۲. میزان آشنایی طلاب و دانشجویان با فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام

در این مبحث، با بهره‌گیری از روش‌های تحلیل آماری، تصویری اجمالی از میزان آشنایی پاسخ‌گویان با اندیشه فقه سیاسی امام خمینی به تفکیک متغیرهای زمینه‌ای، ترسیم می‌شود.

جدول شماره ۱: میزان آشنایی طلاب و دانشجویان با فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام به تفکیک

متغیرهای زمینه‌ای

میزان آشنایی	متغیرها	
۷۴/۲۵	مرد	جنس
۷۳/۵	زن	
۷۰/۲۵	۲۲-۲۰	سن
۷۵/۷۵	۲۵-۲۳	
۷۸/۲۵	۲۸-۲۶	
۷۶	۳۰-۲۹	
۷۴	مجرد	وضعیت تأهل
۷۴	متاهل	
۷۴/۲۵	شهری	محل سکونت
۷۰/۲۵	روستایی	
۷۷	حوزوی	محل تحصیل
۷۱	دانشگاهی	
۷۳	کارشناسی / سطح دو	مقطع تحصیلی
۷۸	کارشناسی ارشد / سطح سه	

مطابق داده‌های جدول بالا، در مجموع میزان آشنایی طلاب و دانشجویان با ساحت فقه سیاسی در اندیشه سیاسی امام نسبتاً زیاد است؛ به این معنا که میانگین نمره کل آنان بیش از ۷۰ امتیاز است. در این میان، به نظر می‌رسد تأثیر تفاوت ویژگی‌های زمینه‌ای پاسخ‌گویان در میزان آشنایی آنان با فقه سیاسی امام در خصوص متغیر جنسیت و وضعیت تأهل معنابه نیست. در مقابل، متغیرهای سن، محل سکونت، محل تحصیل و مقطع تحصیلی، در میزان آشنایی پاسخ‌گویان با فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام مؤثر بوده است؛ یعنی میزان آشنایی پاسخ‌گویان شهری ۴ امتیاز بیشتر از کسانی است که محل سکونت خود را روستا اعلام کرده‌اند. میزان آشنایی گروه سنی ۲۳ تا ۲۵، ۲۶ تا ۲۸ و ۲۹ تا ۳۰ ساله‌ها نسبت به گروه سنی ۲۰ تا ۲۲ ساله‌ها، همچنین، میزان آشنایی طلاب نسبت به دانشجویان و میزان آشنایی طلاب و دانشجویان مقطع ارشد / سطح سه نسبت به مقطع کارشناسی / سطح دو، با اندیشه سیاسی امام، بیشتر است؛

جدول شماره ۲: میزان آشنایی دانشجویان با فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام به تفکیک

دانشگاه‌های قم

متغیر	دانشگاه قم	پیام نور	آزاد اسلامی	مفید	پردیس قم
فقه سیاسی	۷۱/۹۳	۷۲/۲۲	۶۶/۵۱	۷۰/۹۸	۷۲/۶۹

جدول شماره ۳: میزان آشنایی طلاب با فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام به تفکیک مراکز حوزوی

قم

متغیر	مدرسه	مدرسه	مدرسه	مدرسه	مدرسه علمیه	جامعه	مؤسسه
فقه سیاسی	۷۵/۲۷	۷۷/۲۳	۷۹/۱۷	۷۵	۸۰/۵۶	الزهرا	آموزش عالی معصومیه (خواهران)
	فیضیه	گلپایگانی	علمیه	علمیه امام باقر <small>علیه السلام</small>	معصومیه (برادران)		

بر اساس یافته‌های جداول فوق، در میان مراکز دانشگاهی میزان آشنایی دانشجویان دانشگاه تهران (پردیس قم) با فقه سیاسی امام خمینی، با میانگین ۷۲/۶۹ در رتبه اول و دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم با میانگین ۶۶/۵۱ در رتبه آخر قرار دارد. همچنین، یافته‌ها نشان می‌دهد میزان آشنایی دانشجویان دانشگاه‌های دولتی با فقه سیاسی امام بیشتر از دانشجویان دانشگاه غیرانتفاعی، و میزان آشنایی دانشجویان دانشگاه غیرانتفاعی بیشتر از دانشجویان دانشگاه آزاد است.

میزان آشنایی طلاب با فقه سیاسی امام نسبت به دانشجویان، حدود ۷ درصد بیشتر است. این تفاوت می‌تواند ناشی از فضای علمی، مواد آموزشی و انگیزه بیشتر طلاب و خاستگاه اندیشه سیاسی امام در حوزه علمیه قم باشد.

میزان آشنایی طلاب تحت برنامه با فقه سیاسی امام بیشتر از طلاب آزاد است. این نتیجه، نشانه هدفمند بودن آموزش، آمادگی بیشتر طلاب تحت برنامه و تأثیر محیط است.

میزان آشنایی طلاب جامعه‌الزهرا با فقه سیاسی امام با میانگین ۸۱/۱ در رتبه اول و میزان آشنایی طلاب مدرسه علمیه امام محمد باقر علیه السلام و مؤسسه آموزش عالی معصومیه (خواهران) با میانگین ۷۵ در رتبه آخر قرار می‌گیرد.

جدول شماره ۴: توزیع پاسخ‌گویان به تفکیک گویه‌های متغیر فقه سیاسی

شماره گویه‌ها	گویه‌های فقه سیاسی	قطعاً متعلق به امام است	به احتمال زیاد متعلق به امام است	به احتمال کم متعلق به امام است	قطعاً متعلق به امام نیست	جمع
۱	شکل حکومت در اسلام تابع مقتضیات زمانی و مکانی است که توسط ولی فقیه تعیین می‌شود.	۳۲	۳۶/۳	۲۱/۸	۱۰	۱۰۰
۲	انگیزه الهی و وحدت کلمه ملت، دو رکن اصلی پیروزی و بقای انقلاب اسلامی است.	۵۸/۸	۳۱/۲	۸/۲	۱/۹	۱۰۰
۳	بر اساس نظریه ولایت مطلقه فقیه، حکومت اسلامی از تمام اختیارات حکومتی معصومین <small>علیهم‌السلام</small> بر اساس مصلحت اسلام و مسلمین برخوردار است.	۴۴/۷	۲۸/۷	۱۷/۳	۹/۲	۱۰۰
۴	ولایت مطلقه فقیه یعنی ولایت‌داشتن و اختیار فقیه در تمامی امور شخصی و اجتماعی مردم.	۲۸	۲۴	۱۹	۲۹	۱۰۰
۵	قوای مسلح اعم از نظامی، انتظامی و بسیج، ضمن دفاع از اصل نظام، بایستی عضو حزب یا گروهی شوند.	۹/۳	۱۴/۸	۲۴/۹	۵۱	۱۰۰

جدول شماره ۵: توزیع پاسخ‌گویان بر حسب متغیر فقه سیاسی

گزینه‌ها	فراوانی	درصد	درصد معتبر
قطعاً متعلق به امام است.	۹۵	۱۵/۸	۱۷/۱
به احتمال زیاد متعلق به امام است.	۳۴۶	۵۷/۷	۶۲/۲
به احتمال کم متعلق به امام است.	۱۱۳	۱۸/۸	۲۰/۳
قطعاً متعلق به امام نیست.	۲	۰/۳	۰/۴
بی‌پاسخ	۴۴	۷/۳	—
جمع	۶۰۰	۱۰۰	۱۰۰

بر اساس یافته‌های جداول فوق، بیشترین میزان آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با فقه سیاسی امام خمینی، مربوط به گویه ۲ (انگیزه الهی و وحدت کلمه ملت، دو رکن اصلی پیروزی و بقای انقلاب اسلامی است) است؛ چون ۵۹ درصد پاسخ‌گویان، گزینه «قطعاً متعلق به امام است» و ۳۱ درصد آنان، گزینه «به احتمال زیاد متعلق به امام است» را انتخاب کرده‌اند؛ یعنی ۹۰ درصد پاسخ‌گویان می‌دانند که حضرت امام، انگیزه الهی و وحدت کلمه ملت را دو رکن اصلی پیروزی و بقای انقلاب اسلامی معرفی کرده است.

حدود ۷۶ درصد پاسخ‌گویان به گویه ۵ (قوای مسلح اعم از نظامی، انتظامی و بسیج، ضمن دفاع از اصل نظام، بایستی عضو حزب یا گروهی شوند) پاسخ صحیح داده‌اند، که در رتبه دوم در بُعد فقه سیاسی قرار دارد؛

حدود ۷۴ درصد پاسخ‌گویان به گویه ۳ (بر اساس نظریه ولایت مطلقه فقیه، حکومت اسلامی از تمام اختیارات حکومتی معصومین علیهم‌السلام بر اساس مصلحت اسلام و مسلمین برخوردار است)، پاسخ درست داده‌اند، که در رتبه سوم میزان آشنایی طلاب و دانشجویان با اندیشه سیاسی امام در بُعد فقه سیاسی قرار دارد. در واقع، ۷۴ درصد از جوانان ما با مفهوم «ولایت مطلقه فقیه» آشنایی دارند؛ این در حالی است که ولایت مطلقه فقیه ستون اصلی نظام جمهوری اسلامی ایران است و مخالفان نظام اسلامی از زمان تأسیس آن تاکنون مرتباً در اشاعه تفسیر انحرافی از مفهوم ولایت مطلقه فقیه می‌کوشند و جامعه هدف آنان، به‌خصوص، نسل سوم انقلاب اسلامی است. یافته فوق نشان می‌دهد درصد زیادی از طلاب و دانشجویان شهر قم به‌درستی می‌فهمند که ولایت مطلقه فقیه مد نظر بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران و نظریه‌پرداز اصلی انقلاب اسلامی چیست. البته، به دست آمدن این میزان از آشنایی، محصول تلاش جمعی همه عوامل جامعه‌پذیری سیاسی و موافقان انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی

ایران در تبیین این مفهوم کلیدی اندیشه سیاسی امام خمینی است.

کمترین میزان آشنایی پاسخ‌دهندگان با اندیشه سیاسی امام در بُعد فقه سیاسی، مربوط به گویه ۱ (شکل حکومت در اسلام تابع مقتضیات زمانی و مکانی است که توسط ولی فقیه تعیین می‌شود) است. چون اگرچه ۳۲ درصد پاسخ‌گویان متوجه شده‌اند که این عبارت و تفکر متعلق به اندیشه سیاسی امام خمینی نیست، ولی ۶۸ درصد آنان به اشتباه فکر کرده‌اند که امام چنین اندیشه‌ای دارند. به عبارت دیگر، طلاب و دانشجویان به خوبی و در حد مطلوبی نیاموخته‌اند که بر اساس اندیشه سیاسی امام، شکل حکومت در اسلام تابع مقتضیات زمانی و مکانی است که «مردم» تعیین می‌کنند. همان‌گونه که آمد، در اندیشه سیاسی امام، آنچه واجد اصالت و اهمیت است، محتوای حکومت اسلامی است، که همان قوانین و احکام الهی است، اما شکل حکومت را «مردم» به اقتضای اوضاع زمانی و مکانی تعیین می‌کنند؛ یعنی در این زمینه می‌شود انعطاف به خرج داد و متناسب با نظر مردم و وضعیت هر جامعه، تصمیم گرفت. تشخیص ناقص اندیشه سیاسی امام مبنی ضعف طلاب و دانشجویان شهر قم در فراگیری اندیشه سیاسی امام است.

همچنین ۵۲ درصد از پاسخ‌گویان به گویه ۴ (ولایت مطلقه فقیه یعنی ولایت داشتن و اختیار فقیه در تمامی امور شخصی و اجتماعی مردم) پاسخ نادرست داده‌اند؛ به عبارت دیگر، ۴۸ درصد از پاسخ‌گویان متوجه شده‌اند که گویه مذکور از اندیشه سیاسی امام خمینی نیست. با توجه به این یافته، می‌توان ادعا کرد که طلاب و دانشجویان شهر قم به خوبی و در حد مطلوبی نیاموخته‌اند که بر اساس اندیشه سیاسی امام، معنای ولایت مطلقه فقیه، ولایت داشتن و اختیار فقیه در تمامی امور اجتماعی مردم است و فقیه در امور خصوصی و شخصی مردم، ولایت و اختیار ندارد. با توجه به نتیجه پاسخ طلاب و دانشجویان شهر قم به گویه‌های ۱، ۳ و ۴ فقه سیاسی، می‌توان ادعا کرد که آنان هنوز با همه زوایای مربوط به مفهوم «ولایت مطلقه فقیه» از دیدگاه حضرت امام، آشنایی لازم و کافی ندارند.

در نگاهی کلی به نتایج تحقیق، روشن می‌شود که ۷۹ درصد پاسخ‌گویان با فقه سیاسی امام خمینی به میزان زیاد و بسیار زیاد آشنایی دارند؛ اگرچه ناآشنایی یا آشنایی کم ۲۱ درصد از پاسخ‌گویان با این قسم از اندیشه سیاسی امام، معتنا به است و باید برای آن چاره‌اندیشی کرد.

ب. یافته‌های تحلیلی

مهم‌ترین یافته‌های تحلیلی تحقیق حاضر در خصوص میانگین نمره آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با فقه سیاسی امام خمینی به شرح ذیل است:

۱. با ملاحظه یافته‌های پژوهش حاضر آشکار می‌شود که میزان آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با آن دسته از گویه‌هایی که از مبانی و اصول مسلم اسلام و از محکمت اندیشه سیاسی امام خمینی به حساب می‌آیند، بیشتر است؛ مثل آشنایی زیاد پاسخ‌گویان با گویه ۲ فقه سیاسی؛

۲. با توجه به میانگین نمره میزان آشنایی پاسخ‌گویان با فقه سیاسی امام (۷۴/۰۱)، می‌توان نتیجه گرفت که عوامل اولیه (خانواده، همسالان، نهادهای مذهبی) و ثانویه (دستگاه آموزشی کشور، رسانه‌های گروهی، احزاب و گروه‌ها) جامعه‌پذیری سیاسی جمهوری اسلامی ایران، در انتقال فقه سیاسی بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران به دانشجویان و طلاب نسل سوم انقلاب اسلامی، تقریباً موفق عمل کرده‌اند؛

۳. با عنایت به یافته‌های پژوهش حاضر و ملاحظه میانگین نمرات دانشجویان و طلاب در حال تحصیل مقاطع کارشناسی / سطح دو، و کارشناسی ارشد / سطح سه شهر قم، که شهر علم و دانش و پایگاه اصلی امام خمینی بوده است، در میزان آشنایی آنان با فقه سیاسی امام، می‌توان پیش‌بینی کرد، احتمالاً دانشجویان و طلاب سایر شهرستان‌ها که از امکانات علمی، آموزشی و تبلیغی کمتری نسبت به قم برخوردارند و از مرکز سیاست، قدرت و مراکز فراوان علمی دور هستند، همچنین، قشرهای دیگر نسل سوم انقلاب اسلامی ایران، مثل قشر کارگر، کشاورز و مشاغل آزاد، نسبت به دانشجویان و طلاب شهر قم آشنایی کمتری دارند. بنابراین، با پژوهش‌هایی مستقل در خصوص کشف میزان آشنایی دانشجویان و طلاب شهرستانی و قشرهای دیگر نسل سوم انقلاب اسلامی، می‌توان به وضع موجود وقوف یافت و برای تقویت و ارتقای میزان آشنایی آنان با ابعاد مختلف اندیشه سیاسی امام، راه کارهای مناسبی عرضه کرد.

۴. طبق یافته تحقیق، طلاب و دانشجویان شهر قم، با مفهوم «ولایت مطلقه فقیه» و «حوزه اختیارات ولی فقیه» مطابق اندیشه سیاسی امام، آشنایی کافی ندارند. با توجه به محوریت ولایت فقیه در جمهوری اسلامی ایران، آشنایی ناکافی یا غلط آنان از مفهوم مذکور و اختیارات شرعی و قانونی وی، می‌تواند تهدیدی بالقوه برای مشروعیت نظام به حساب آید. بنابراین، استمرار این وضعیت به معنای سوزاندن فرصت «داشتن زمینه لازم برای تحقق

اندیشه سیاسی امام و اهداف انقلاب» و جلب رضایت مردم است. پس، بر مسئولان و همه عوامل جامعه‌پذیری سیاسی است که با اولویت‌بخشی در این زمینه آسیب‌شناسی کنند و با معرفی راه کارهای مناسب، به دنبال بهبود وضع موجود باشند.

نتیجه‌گیری

بی‌شک منظومه اندیشه سیاسی امام خمینی مبنای تأسیس جمهوری اسلامی ایران بوده، استمرار آن منوط به موفقیت نظام در حفظ و انتقال آن اندیشه به نسل آینده است. چون مرحله آشنایی پایه رفتار است. مقاله حاضر میزان آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم را با یکی از ابعاد اندیشه سیاسی امام بررسی کرده است. بنابراین، پرسش اصلی پژوهش این است که میزان آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با فقه سیاسی امام خمینی چقدر است. برای بررسی پرسش مذکور نخست ابعاد مختلف فقه سیاسی امام مثل طرز حکومت اسلامی، شرایط، اختیارات و وظایف ولی فقیه به اختصار و به صورت روان تبیین و شاخص‌های هر یک استخراج شد. با ملاحظه ضرورت پرهیز از اطنا ب بیش از حد تحقیق و رعایت اصل اختصار، پرسش‌نامه با تعداد محدودی پرسش برای فهم میزان آشنایی مخاطبان با شکل حکومت اسلامی، مفهوم ولایت مطلقه فقیه، اختیارات و وظایف ولی فقیه طراحی شد، تا بدین وسیله راه برای بررسی تفصیلی محققان دیگر در بررسی میزان آشنایی نسل آتی با اندیشه سیاسی و فقه سیاسی امام هموار شود.

با اجرای پیمایش، طبقه‌بندی و تحلیل داده‌ها، یافته‌های تحقیق در دو قسم توصیفی و تحلیلی عرضه شد. طبق نتیجه به دست آمده، طلاب و دانشجویان شهر قم در مجموع به میزان ۷۴ درصد با فقه سیاسی امام آشنایی دارند. با این حال، با توجه به سطح عالی تحصیلات پاسخ‌گویان و انتخاب جامعه نمونه از شهر قم، این میزان از آشنایی، کافی به نظر نمی‌رسد. به ویژه اینکه آشنایی نسل جدید با مفهوم کلیدی ولایت مطلقه فقیه، کمتر از ۵۰ درصد است؛ در حالی که آشنایی کافی نسل جدید با حداقل‌های مربوط به فقه سیاسی امام برای استمرار نظام جمهوری اسلامی ایران با محوریت اندیشه سیاسی امام ضروری است.

از نتایج پژوهش حاضر این است که سه متغیر جنس (مرد/زن)، وضع تأهل و محل سکونت (شهری/روستایی) طلاب و دانشجویان شهر قم در میزان آشنایی آنان با فقه سیاسی امام مؤثر نبوده است، ولی سه متغیر محل تحصیل (حوزه علمیه به صورت آزاد و تحت برنامه مدارس علمیه و بین دانشگاه‌های دولتی، غیرانتفاعی و آزاد)، سن (بین گروه‌های سنی

۲۰ تا ۲۲/۲۳ تا ۲۵/۲۶ تا ۲۸/۲۹ تا ۳۰) و مقطع تحصیلی (کارشناسی/ سطح دو و کارشناسی ارشد/ سطح سه) پاسخ گویان در میزان آشنایی آنان با فقه سیاسی امام تأثیرگذار بوده است و این مطلب نشانگر اهمیت سطوح عالی تحصیلی و محل تحصیل فراگیران است. بنابراین، تقویت برنامه ریزی و توسعه مدارس تحت برنامه برای طلاب حوزه های علمیه و تلاش بیشتر در ارتقای سطح کیفی آموزش دانشگاه های غیردولتی و غیرانتفاعی لازم است. از نتایج دیگر پژوهش حاضر این است که پاسخ گویان با اصول و محکّمات فقه سیاسی امام آشنایی بیشتری دارند. احتمالاً علاوه بر قدمت موضوع در جامعه ایران، هماهنگی، انسجام و تلاش مستمر عوامل جامعه پذیری سیاسی جمهوری اسلامی ایران در انتقال فقه سیاسی امام به نسل جدید در آن تأثیرگذار بوده است.

برای آشنایی بیشتر طلاب و دانشجویان با فقه سیاسی امام می توان با تأسیس رشته فقه سیاسی امام خمینی در دانشگاه و حوزه علمیه، برگزاری دوره های آموزشی کوتاه مدت، برگزاری مسابقات متنوع رادیویی و تلویزیونی در ترویج فقه سیاسی امام، مثل مسابقه کتاب خوانی و مقاله نویسی، برگزاری همایش ها و جلسات پرسش و پاسخ در خصوص پاسخ به شبهات مربوط به فقه سیاسی امام، اقدام مؤثری انجام داد.

امید است با انجام به موقع و درست وظایف و استفاده از فرصت ها بتوانیم موجبات استمرار نظام جمهوری اسلامی ایران را با محوریت اندیشه سیاسی امام و با مقبولیت فراگیر فراهم کنیم.

کتابنامه

* قرآن کریم.

۱. جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۸)، *اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)*، تهران: پژوهشکده امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ دوم.
۲. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱)، *ولایت فقیه: ولایت، ققاهت و عدالت*، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ چهاردهم.
۳. دواس، دی. ای (۱۳۷۶)، *پیمایش در تحقیقات اجتماعی*، ترجمه: هوشنگ نایبی، تهران: نشر نی، چاپ ششم.
۴. فوزی، یحیی (۱۳۸۴)، *اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)*، قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها.
۵. قاسمی، علی (۱۳۹۱)، «مختصات فقه سیاسی در اندیشه رهبری»، در: *زمانه*، ش ۲۳ - ۲۴.
۶. کرم‌الهی، نعمت‌الله (۱۳۹۰)، *اینترنت و دینداری*، قم: مؤسسه بوستان کتاب، چاپ اول.
۷. لک‌زایی، نجف (۱۳۸۴)، *سیر تطور تفکر سیاسی امام خمینی (ره)*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ سوم.
۸. _____ (۱۳۸۶)، *درآمدی بر مستندات قرآنی فلسفه سیاسی امام*، قم: مؤسسه بوستان کتاب، چاپ اول.
۹. مشکینی اردبیلی، علی (۱۴۰۶)، *تحریر المعالم*، قم: دفتر نشر الهادی، چاپ چهارم.
۱۰. معرفت، محمدهادی (۱۳۷۷)، *ولایت فقیه*، قم: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید، چاپ اول.
۱۱. موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۶۵)، *شئون و اختیارات ولی فقیه*، ترجمه مبحث ولایت فقیه از کتاب *البیع*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول.
۱۲. _____ (۱۳۶۸)، *وصیت‌نامه سیاسی - الهی*، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول.
۱۳. _____ (۱۳۷۸ الف)، *صحیفه امام*، مجموعه آثار امام خمینی (ره)، ج ۴، ۵، ۱۰، ۱۳، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹ و ۲۱، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ اول.
۱۴. _____ (۱۳۷۸ ب)، *ولایت فقیه*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ نهم.
۱۵. واعظی، احمد (۱۳۸۶)، *حکومت اسلامی؛ درس‌نامه اندیشه سیاسی اسلام*، قم: مرکز تألیف متون درسی حوزه علمیه قم، چاپ پنجم.